

Naar een slachtoffercultuur rond racisme op school?

Naima CHARKAOUI

Racisme is niet alleen een maatschappelijk probleem, maar ook een persoonlijk probleem. Kleine en grote ervaringen van – soms subtiel – racisme verstoren de ontwikkeling en schaden de gezondheid van kinderen en jongeren. Naast racisme tegengaan, is het belangrijk om in te zetten op de veerkracht van de mensen die ermee te maken hebben. Ook het onderwijs heeft hierin een belangrijke opdracht.

Dit artikel is gebaseerd op het boek 'Racisme: over wonden en veerkracht' (Charkaoui, 2019).¹

Slachtoffercultuur?!

De term slachtoffercultuur wekt bij vele lezers wellicht spontaan ergernis. Hij dekt meestal een negatieve lading. Het gaat dan over mensen die zich 'in een slachtofferrol wentelen': ze stellen zich passief en verwijtend op. Een weinig respectvolle definitie van slachtofferschap eigenlijk.

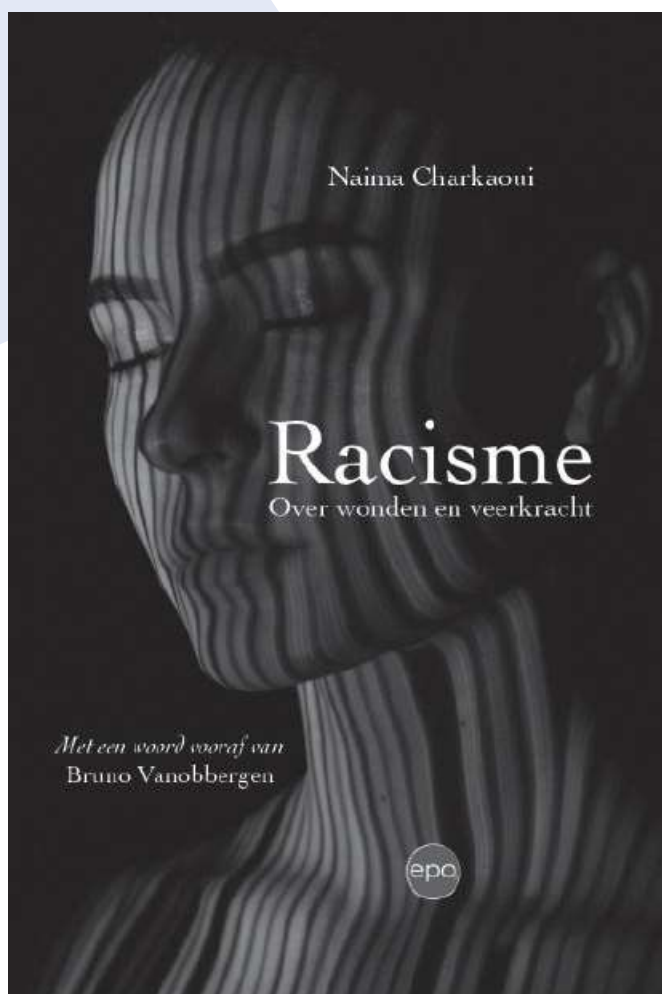
We kunnen slachtofferschap ook zien als een feitelijke situatie. Word je aangereden, dan ben je slachtoffer van een verkeersongeval. Dat feitelijke vertrekpunt zegt niets over hoe je daarmee omgaat. De uitdaging om verder te kunnen bij slachtofferervaringen, brengt ons op veerkracht en coping. Veerkracht bouwen we tijdens ons leven voortdurend op (of af) en bepaalt hoe sterk we staan tegenover pijnlijke en stresserende gebeurtenissen. Coping gaat over onze strategieën na dergelijke ervaringen. Die kunnen meer of minder effectief (of contraproductief) zijn.

De focus op veerkracht en effectieve coping is tegengesteld aan de klassieke invulling van de term 'slachtoffercultuur'. Waarom dan toch dat woord? Omdat de weg naar veerkracht vertrekt bij de volwaardige erkenning van het slachtofferschap. De zorg voor slachtoffers van racisme is momenteel nog grotendeels een blinde vlek in de racismebestrijding. Wat zeg je als een kind zich laat ontvallen dat het niet meer bruin wil zijn? Hoe vang je een tiener op die op straat racistisch is uitgescholden? Ouders, leerkrachten, sociaal werkers, opvoeders,... vinden er nauwelijks informatie over. Het verwijt van 'slachtoffercultuur' veegt de pijn die mensen ervaren in de confrontatie met racisme van tafel. Ook hun recht op zorg wordt daarmee miskend. Zonder zorg wordt het risico op verbittering en afhaken net groter. Vandaar dus de boutade dat er nood is aan méér slachtoffercultuur en niet minder.

Wat zeg je als een kind zich laat ontvallen dat het niet meer bruin wil zijn? Hoe vang je een tiener op die op straat racistisch is uitgescholden?

Racisme als een ijsberg

Sommige vormen van racisme zijn strafbaar: discriminatie (een ongelijke behandeling), haatspraak (uitspraken die aanzetten tot

haat, geweld of discriminatie) en haatmisdrijven (ernstig fysiek of verbaal geweld). Vaak verenigen we racisme tot die duidelijke, grove en wettelijk omschreven uitingsvormen. Deze zijn echter slechts het topje van een ijsberg. Racisme is dan een breder maatschappelijk fenomeen. Onder de waterlijn schuilen vormen van racisme die moeilijker herkenbaar zijn. Er is veel meer discussie of het wel om racisme gaat. Nochtans rust het topje van de ijsberg op die onderliggende dynamieken. Vanuit het perspectief van de slachtoffers vormen ze duidelijk een geheel.

Wie hoort erbij?

‘Van welk land ben je afkomstig?’

Het is bedoeld als een onschuldige vraag, ingegeven door nieuwsgierigheid of mischien om openheid te tonen tegenover iemands migratieachtergrond. De vraag kan echter heel anders aankomen. Ze kan verwarring teweegbrengen: *ik dacht dat ik van hier was, maar blijkbaar zien mensen me in de eerste plaats als iemand die van elders komt.* De impact van dergelijke uitspraken wordt groter door de herhaling ervan. Telkens weer die vraag krijgen, leidt dan bewust of onbewust tot de conclusie: *blijkbaar hoor ik er niet (helemaal) bij.*

‘In het straatbeeld van vooral stedelijke gemeenten vallen de migranten op door hun andere cultuur, andere klederdracht en andere gebruiken. Deze immigratie vormt één van de uitdagingen waar onze samenleving mee geconfronteerd wordt. Maar kennen we onze allochtone burens wel? Weten we hoe ze leven en wie ze zijn? Verdraagzaamheid begint ook bij contact met de ander!’

De paragraaf hierboven komt uit een recent handboek aardrijkskunde 1ste middelbaar.² De makers van dit hoofdstuk ‘multiculturele samenleving’ hebben duidelijk de beste bedoelingen. Toch vervallen ze in wij-zij denken, waarbij het duidelijk is wie (niet) tot de ‘wij’ groep hoort. De ‘migrant’ zijn in de eerste plaats ‘anders’. Anders dan wie? Anders dan de ‘gewone’ Vlamingen wellicht, die dan impliciet ‘normaal’ zijn? De migranten vormen een uitdaging voor ‘onze’ samenleving. Ze maken er dus in se geen deel van uit: ze zijn ‘onze’ burens maar ‘we’ kennen ‘hen’ niet. Dat is niet alleen problematisch qua beeldvorming in het algemeen. Voor de vele jongeren in de schoolbanken die weten dat anderen hen zien als ‘migrant’ is de paragraaf des te *bevreemdend*.

Goede bedoelingen

Beide voorbeelden maken duidelijk dat goede bedoelingen racisme niet vanzelf in de weg staan. Dat is niet verwonderlijk. Racisme is sterk ingebed in ons systeem en we kregen het allemaal met de paplepel mee. Stereotypen en vooroordelen zijn stevig in onze hersens genesteld. Daardoor doen we soms uitspraken of stellen handelingen die racistisch zijn van aard zonder dat we het zo bedoelen. De goede bedoelingen van de gesprekspartner verzachten echter de bittere pil van een racistische uitspraak niet. Ze maken racisme-ervaringen juist extra pijnlijk. Een kwetsende opmerking van je favoriete leerkracht of een goede kameraad komt harder aan dan van iemand waar je het toch al niet voor had.

Dat betekent niet dat we allemaal racist zijn. Een racist is voor mij iemand die er bewust van overtuigd is dat mensen met een andere huidskleur, afkomst of levensbeschouwing dan de zijne minderwaardig zijn. Meestal handelt die persoon daar ook naar, maar dat is zelfs niet nodig om van een racist te spreken. Racist ‘zijn’ is dan een bewuste overtuiging, terwijl racistisch gedrag ook voorkomt bij mensen die van overtuiging niet- of zelfs anti-racistisch zijn.

We kunnen dus een *handeling* racistisch noemen, zonder de *persoon* te brandmerken als ‘racist’. In plaats van de intenties van de persoon die racistisch handelt, staat beter de ervaring centraal van de persoon die geraakt wordt. Onopzettelijk racisme stelt de kwetser dus geenszins vrij van verantwoordelijkheid. Ook mensen die zichzelf ‘geen racist’ noemen, zijn verantwoordelijk voor hun gedrag en de gevolgen daarvan.

Ze hebben de actieve opdracht om zich bewust te worden van de eigen racistische denkbeelden, die denkbeelden actief tegen te gaan en er alles aan te doen opdat ze het eigen gedrag niet beïnvloeden. Dat betekent ook openstaan voor de feedback van mensen die zich door een uitspraak gekwetst voelen, die feedback ernstig nemen en eruit leren, ook al komt die hard aan. Geloofwaardig ‘geen racist’ zijn, impliceert dus actief en zelfkritisch anti-racist zijn.

Onder de waterlijn

Onderin de racisme-ijsberg wemelt het van boodschappen over wie er wel of niet bijhoort, wie ‘normaal’ is en wie ‘anders’, wie meer of minder waard is. Mensen uit minderheidsgroepen worden zo geconfronteerd met tal van *microkwetsingen*. Elk apart lijken ze niet meer dan speldenprikken maar samen hebben ze een grote impact. Het bukt er van stereotypen en andere veronderstellingen. Die drukken een ‘verwachting’ uit, waaraan mensen geneigd zijn zich te conformeren. Bijvoorbeeld het vooroordeel dat kinderen uit minderheidsgroepen het minder goed doen op school, beïnvloedt zowel het gedrag van leerkrachten als van kinderen zelf. Uit het beeld van een wit lerarenteam leidt een vijfjarige dan weer af dat ze pas juf kan worden als ze wit wordt, want *‘een zwarte juf bestaat toch niet’*.³

Net als bij een ijsberg, is die verborgen massa onder de waterlijn wel degelijk gevaarlijk. Want ook – en zelfs vooral – als mensen die boodschappen niet bewust opmerken, sluipen ze toch hun hoofden binnen. Ze bepalen mee hun beeld van de samenleving, de positie van verschillende groepen daarin en ook hun eigen positie. Kinderen en jongeren uit minderheidsgroepen ontwikkelen zo vaak een weinig positief beeld over zichzelf. Dat brengt ons bij de kwetsuren van racisme.

De diepe wonden van racisme

Door racisme hebben mensen maatschappelijk minder kansen en lopen ze dus een hoger risico op slechtere leefomstandigheden. Slechte huisvesting heeft bijvoorbeeld een negatieve invloed op de gezondheid. Maar de impact van racisme gaat veel dieper. Door de racisme-ijsberg, kunnen mensen een negatief zelfbeeld ontwikkelen: ze zien zichzelf als minderwaardig, denken dat ze niets kun-

De gevolgen van racisme in de kindertijd en adolescentie laten zich levenslang voelen

vertalen naar minder goede schoolprestaties. Negatieve ervaringen in de interactie met anderen laten hun sporen na in de sociale ontwikkeling. Zeker racistische ervaringen met gezagsfiguren – zoals leerkrachten of politie – ondermijnen het vertrouwen in de samenleving.

Dat alles maakt van racisme een ernstig obstakel voor de ontwikkeling. De kindertijd en adolescentie zijn kritische periodes voor de ontwikkeling in de breedst mogelijke betekenis: persoonlijk, lichamelijk, geestelijk, cultureel, cognitief, moreel en sociaal. Kinderen en jongeren ontwikkelen hun beeld van de realiteit, van sociale relaties en van zichzelf. De gevolgen van racisme in de kindertijd en adolescentie zijn daarom extra nefast. Als stoorzender in het ontwikkelingsproces laten de gevolgen zich levenslang voelen.

Racisme schaadt ook de gezondheid. Een uitgebreide wetenschappelijke literatuur toont het verband tussen racisme en allerhande gezondheidsproblemen.⁴ In Vlaanderen toont schaars onderzoek dat ernstige depressieve klachten en ernstige angstklachten meer voorkomen bij minderheidsgroepen.⁵ Een Nederlands onderzoek bevestigt de link met ervaren discriminatie.⁶ De negatieve impact op de mentale gezondheid geldt ook voor subtiele vormen van racisme⁷ en ook schijnbaar positieve stereotypen schaden de ontwikkeling van jongeren.⁸ De fysieke gezondheid lijdt onder problemen met de mentale gezondheid. Zo leidt de sociale stress die racisme typeert tot verminderde immuniteit. Psychisch leed kan mensen brengen tot ongezond gedrag of risicogedrag, zoals druggebruik of agressie,⁹ met alle gevolgen van dien.

Maak van de school een veilige omgeving

Bewustzijn over de kwetsuren van racisme, maakt de uitdaging des te urgenter om van de school een veilige plek te maken voor alle leerlingen – en bij uitbreiding voor alle ouders, medewerkers en bezoekers. Een actief antiracismebeleid is dus nodig. De lat ligt op dat vlak in veel scholen nog te laag. Directies zijn overtuigd van de goede bedoelingen van hun collega's of merken geen grove uitwassen van racisme op de speelplaats. Ze denken dat daarom een antiracismebeleid niet aan de orde is. Dieper inzicht in de racisme-ijsberg maakt duidelijk dat een antiracismebeleid ook in die situatie nodig is. Ook als er wél problemen gekend zijn bij sommige leerkrachten of onder leerlingen, laten directies en leerkrachten vaak na die aan te pakken. Die nalatigheid – of ze nu komt door handelingsverlegenheid of slechte wil – laat de slachtoffers van racisme in de kou staan.

Racismewijsheid

Een antiracismebeleid op school omvat zowel preventie als reactie. De aanpak differentieert tussen leerlingen, leerkrachten en andere

medewerkers, en ouders. Hij zet in op een leerproces naar *racismewijsheid* bij vooral leerlingen en het schoolteam: *inzicht* in wat racisme is en wat het teweegbrengt, uitingen van racisme kunnen *herkennen*, de *vaardigheden* om gepast te reageren en de bereidheid (*attitude*) om daarmee aan de slag te gaan. Racismewijsheid omvat specifieke aandacht voor de veerkracht en coping van slachtoffers én hoe anderen hen daarin kunnen ondersteunen.

Antiracismebeleid differentieert tussen verschillende uitingen van racisme. De reactie op racistisch geweld is noodzakelijkerwijs anders dan op een goedbedoelde kwetsende uitspraak. Maar in beide gevallen is wel een reactie nodig. Over sommige zaken zijn afspraken nodig. Bijvoorbeeld in hoe het schoolteam omgaat met straf. Veel leerkrachten geven geen of een lichte straf voor racistische uitspraken van leerlingen, omdat die 'louter' verbaal zijn. De leerling die in reactie op een verbale racistische provocatie de controle verliest en geweld gebruikt, wordt daarentegen zwaarder gestraft. Die laatste kan die ongelijke straf onrechtvaardig vinden, wat de kwetsuren van racisme verdiept. Het is belangrijk dat schoolteams hierbij stilstaan en de racistische component van verbaal geweld voldoende gewicht geven. Daarbij is straf uiteraard niet het enige antwoord: een herstelgerichte benadering die de kwetser ook de kans geeft om te leren uit zijn fout, werpt vaak meer vruchten af.

Een schoolteam heeft niet alleen afspraken nodig over hoe ze omgaan met leerlingen, maar ook over de omgang met elkaar. Aangezien werken aan racismewijsheid een leerproces is, is het belangrijk dat. Zo'n cultuur van feedback is in veel scholen niet evident. Het team kan ze stimuleren door in te zetten op intervisie – ook over andere onderwerpen.

Een schoolcultuur waar collega's elkaar aanspreken op kwetsende uitspraken of gedrag kan je stimuleren door in te zetten op intervisie – ook over andere onderwerpen

Een schoolteam heeft niet alleen afspraken nodig over hoe ze omgaan met leerlingen, maar ook over de omgang met elkaar. Aangezien werken aan racismewijsheid een leerproces is, is het belangrijk dat. Zo'n cultuur van feedback is in veel scholen niet evident. Het team kan ze stimuleren door in te zetten op intervisie – ook over andere onderwerpen.

Plaats voor identiteit

Een effectief antiracismebeleid waakt er verder over dat alle kinderen zich op school aanvaard voelen. Positieve identiteitsontwikkeling is een wetenschappelijk bevestigde bron van veerkracht tegenover racisme.¹⁰ Dat weerspiegelt zich onder meer in een positieve omgang met thuistalen.¹¹ Een hoofddoekenverbod of een blackfacezwarte piet hebben bijvoorbeeld geen plaats in een antiracistische school.

Identiteitsontwikkeling kan ook aandacht krijgen in de lessen. Vlaamse curricula geven jongeren met migratieroots nog weinig handvatten over hun specifieke achtergronden, lessenspakketten zijn overwegend eurocentrisch... Maar leerkrachten hoeven zich daar niet bij neer te leggen. Vandaag is er meer dan ooit informatie beschikbaar.¹² In de lessen over de eerste en tweede wereldoorlog

bijvoorbeeld kan aandacht voor de rol van de toenmalige kolonies niet ontbreken.

Masterplan

We gaven hierboven enkele belangrijke ingrediënten van een antiracismebeleid op school. Ze kunnen van de school een veilige plek helpen maken voor iedereen én een leerplek waar kinderen en jongeren racismewijsheid ontwikkelen voor hun verdere leven. Idealiter bundelt de school of scholengroep deze en andere onderdelen in een krachtige, samenhangende aanpak. Maar ook als zo'n masterplan vanuit de directie of het schoolbestuur uitblijft, moet je als individuele leerkracht niet bij de pakken blijven zitten. Je kan met deze handvatten al aan de slag in je eigen klas, in je eigen contacten met leerlingen, ouders en collega's. Misschien vind je wel bondgenoten om een stapje verder te gaan. Zo kan elk van ons een 'dominosteentje' zijn tegen racisme en voor veerkracht.

Naima CHARKAOU

naimachark@gmail.com

facebook.com/r.wonden.veerkracht

EINDNOTEN

1. Charkaoui, N., (2019). Racisme. Over wonden en veerkracht, Berchem, EPO. Zie ook: <https://www.klasse.be/192667/racisme-op-school/>
2. Het voorbeeld komt uit: Van Hecke, E. et al. (2017), 174. Maar andere aardrijkskunde handboeken doen het niet noodzakelijk beter. Zie bijvoorbeeld: Schuermans, N. (2013).
3. Unigwe, C. (2018). Anekdoten om rond de tafel te vertellen. In: Sherif, V., Rouw, E., (red.) (2018), 196-197.
4. Zie o.m.: Smalls-Glover, C., Williams, J.L., Zuckerman, A., Thomas, D., (2013) en Sanders-Phillips, K., Settles-Reaves, B., Walker, D., Brownlow, J., (2009).
5. Levecque, K., Lodewyckx, I., Bracke, P., (2008).
6. van Dijk, T.K., Agyemang, C., de Wit, M., Hosper, K., (2010).
7. Hughes, D., Smith, E.P., Stevenson, H.C., Rodriguez, J., Johnson, D.J., Spicer, P., (2006), 748. En : Wong, G., Derthick, A., David, E.J.R., Saw, A., Okazaki, S., (2014), 193.
8. Onderzoek aangehaald in: Tummala-Narra, P., Claudius, M., (2013), 261.
9. Sanders-Phillips, K., Settles-Reaves, B., Walker, D., Brownlow, J., (2009), S176.
10. Zie o.m.: Romero, A.J., Edwards, L.M., Fryberg, S.A., Orduña, M., (2014). Resilience to discrimination stress across ethnic identity stages of development. In: *Journal of Applied Social Psychology*, 44, 1-11.
11. Meer informatie: www.meertaligheid.be
12. Zie bijvoorbeeld: sporenvankolonisatie.studioglobob.be – laatst geraadpleegd 1/12/2019.

BIBLIOGRAFIE

- Charkaoui, N., (2019). *Racisme. Over wonden en veerkracht*, Berchem, EPO.
- Hughes, D., Smith, E.P., Stevenson, H.C., Rodriguez, J., Johnson, D.J., Spicer, P., (2006). Parents' Ethnic-Racial Socialization Practices: A Review of Research and Directions for Future Study. *Developmental Psychology*, 2006, Vol. 42, No. 5, 747-770.
- Levecque, K., Lodewyckx, I., Bracke, P., (2008). Psychological distress, depression and generalised anxiety in Turkish and Moroccan immigrants in Belgium. *Social Psychiatry*, 2008, 188-197.
- Romero, A.J., Edwards, L.M., Fryberg, S.A., Orduña, M., (2014). Resilience to discrimination stress across ethnic identity stages of development. *Journal of Applied Social Psychology*, 2014, 44, 1-11.
- Sanders-Phillips, K., Settles-Reaves, B., Walker, D., Brownlow, J., (2009). Social Inequality and Racial Discrimination: Risk Factors for Health Disparities in Children of Color. *Pediatrics*, 2009, 124, S176-S186.
- Schuermans, N. (2013). *Geography textbooks and the reproduction of a racist and ethnocentric world view among young people in Flanders*. Belgeo (online), 31 december 2013.
- Sherif, V., Rouw, E., (red.) (2018). *Zwart: Afro-Europese literatuur uit de Lage Landen*, Amsterdam, Uitgeverij Atlas Contact.
- Smalls-Glover, C., Williams, J.L., Zuckerman, A., Thomas, D., (2013). *Parental Socialization in Response to Racism: Implications for Family Health*. Psychology Faculty Publications, 2013, 137.
- Tummala-Narra, P., Claudius, M., (2013). Perceived Discrimination and Depressive Symptoms Among Immigrant-Origin Adolescents. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 2013, 19, 3, 257-269.
- van Dijk, T.K., Agyemang, C., de Wit, M., Hosper, K., (2010). The relationship between perceived discrimination and depressive symptoms among young Turkish-Dutch and Moroccan-Dutch. *European Journal of Public Health*, 2010, Vol. 21, No. 4, 477-483.
- Van Hecke, E. et al. (2017). *Zenit 1*, leerwerkboek, Kalmthout, Pelckmans.
- Wong, G., Derthick, A., David, E.J.R., Saw, A., Okazaki, S., (2014). The What, the Why, and the How: A Review of Racial Microaggressions Research in Psychology. *Race and Social Problems*, 2014, 6, 181-200.